

ПРЕЛИМИНАРНИ КОНЗЕРВАТОРСКИ ИСТРАЖУВАЊА НА ЦРКВАТА СВ. ЃОРЃИ ВО С. ЦРКВИНО, ВЕЛЕШКО

Селото *Црквино* се наоѓа во југозападниот дел на територијата на Општина Велес, од десната страна на реката Бабуна (9 километри јужно од Велес).¹ Во пописните дефтери од 1445 г. селото го карактеризираат како христијанско (22 семејства); во 1467/68 г. - 19 семејства; додека веќе во 1481/82 г. биле регистрирани покрај 20 христијански семејства и 5 муслимански; во 1528/29 соодносот бил 24 христијански према 4 муслимански семејства; во 1544/45 г. 24 со 5 семејства; а во 1568/69 г. христијанските семејства спаднале на 15 а муслиманските се покачиле на 12.² Во поновата историја според статистиката на Васил Кънчов во селото Црквино соодносот бил 350 христијани и 60 турци.³ Веќе во 1953 соодносот дефинитивно се променил во корист на муслиманското население (130 македонци и 275 турци) додека во периодот помеѓу 1953-1957 со иселувањето на турските семејства а подоцна и македонските, нивните имоти ги купиле Бошњациите кои денес останале единствени жители на селото.

Според едно предание, кое се пренесувало помеѓу жителите на селото Црквино, се зборува за месноста „*Маркова Црква*“ каде наводно Марко Крале подигнал црква врз темели на постар објект кој датирал од времето на богомилското движење а од каде богомилите ја ширеле својата идеја. Понатака, во преданието, се говори за уривањето на црквата од страна на турците и „скаменување“ на турчинот кој сакал да земе греда од урнатата црква. Овој акт на „скаменување“ се тумачи како одмазда за стореното зло кон православниот храм.⁴

¹ М. Панов, *Енциклопедија на селата во Република Македонија*, Скопје 1998, 313.

² А. Стојановски, Д. Ѓорѓиев, *Населби и население во Македонија - XV и XVI век*, Скопје 2001, 239.

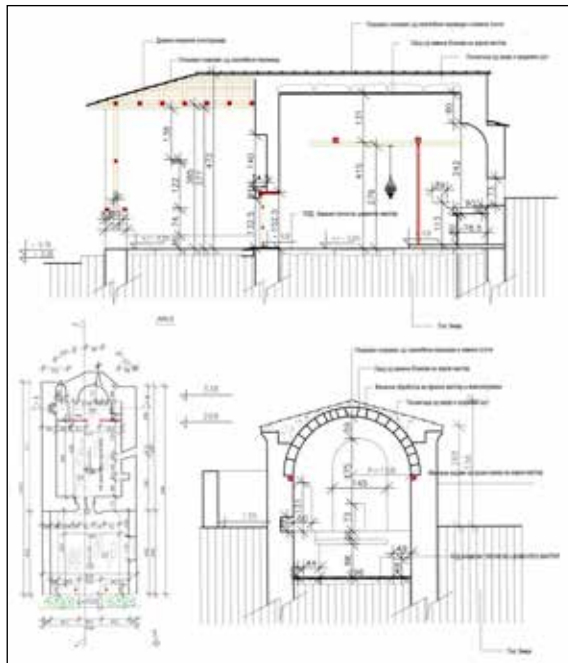
³ В. Кънчов, *Македонија. Етнографија и статистика*, София 1900, 158; С. Веркович, *Топографическо-этнографический очерк Македонии*, СПб, 1889; М. Филиповић, *Северна велешка села*. Белград 1935. 522, 533, 558 и 569;

⁴ Т. Вражиновски, *Македонски народни преданија*. I (1 издание), Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје 1986, 15.

Сл. 1. Поглед кон југоисточна фасада, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 1. Поглед на југоисточну фасаду, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино, Велес

Цртеж. 1 Основа, подолжен и попречен пресек, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Цртеж. 1 Основа, подужни и попречни пресек, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино, Велес

Археолошки локалитети во околината на селото Црквино се констатирани неколку: *Белушка* (населба од римско време); *Венуле* (населба од римско време); *Габер* (населба од римско време) и *Селска Црква* (некропола од доцноантичко време) за што посредно имаме докази вградени во западната фасада на црквата Св. Ѓорѓи во Црквино.⁵

Црквата *Св. Ѓорѓи* во селото Црквино, е мала, правоаголна еднокорабна градба, со полукружна апсида од внатре и тространа од надвор. Храмот е типичен објект од поствизантискиот период (XVII век). (сл. 1, цртеж 1) Покривот е на две води а одвнатре е решена со полуобличест свод. Подот е нареден со камени плочи како што оригинално била покриена црквата наместо денешните керамици од понов тип за што сведочат неколку реда плочи кои сèуште се на своето место. Сидана е од кршен камен со врзиво од варов малтер со масивен профилиран венец од бигор. На западната страна има правоаголен

⁵ Д. Коцо, *Археолошка карта на Република Македонија*. МАНУ, Скопје 1996, 84-85.

трем, отворен кон запад, изграден во подоцнежниот период во однос на црквата. Тремот е сидан со кршен камен во варов малтер во долните зони, за разлика од ќерпичот (непечена тула) во горните зони. Единствениот влез е од западната страна. Порталот е полукружно моделиран од профилиран камен. Во неговата конструкција вметнат е и еден антички кружен столб додека другата половина од столбот е поставена јужно од влезот. Над влезот има плитка, полукружно засведена патронска ниша, денес целосно варосана во бела боја како што е сторено со целата западна фасада и другите сидни површини на припратата. Северно од нишата, има всидано рељефна композиција - веројатно доцноримска надгробна стела со четири фигури.

Живописот според стилско-ликовните одлики е од поствизантскиот период (втора половина на XVII век). Оштетувањата на сидното сликарство се големи. Живописот во наосот е сочуван во најниските две зони сликани над појасот на цоклето (фигури на светители во цел раст, фриз од допојасни ликови во медаљони, сцени од циклусот на Големите празници) додека на полуобличестиот свод е комплетно уништен. Во олтарот, сочуван е живопис истотака во најниските две зони и делумно од третата, со тоа што Богородица од конхата на апсидата е прсликана во XIX век од зографот што ги сликал иконите на иконостасот.

Композициите и зоните јасно се разграничени со црвена бордура. Сликаната заднина е решена во два едноставни тона сина горе и окер во долните две третини во најниската зона со фигурите на светители додека кај фризот со медаљони заднината оди во три појаси - сина испрскана со окер, потоа окер и сина. Светителите во долната зона се поставени под стилизирани сиви лаци изведени линеарно. Фризот од медаљоните се насликани издвоени во кружници од наизменична сина и црвена боја. Бордурата на кружницата е изведена со посветол тон од истата боја. Сцените од Големите празници во позадината се исполнети со сликана архитектура. Флорална стилизирана декорација поставена на црвена и сина позадина, употребена е за издвојување на школката од апсидата во олтарот. Натписите се на словенски јазик со вметнување на грчки букви во поединечни примери.

Темето на сводот на црквата, како што претходно напоменавме е комплетно уништено. За тематиката на сводната декорација не можеме со сигурност да говориме иако можеме да претпоставиме дека и во оваа црква зографите се држеле до веќе воспоставените решенија познати од охридските еднокорабни цркви од XIV и XV век.⁶ Од различните Божји ипостазии кои се сликале во темето на сводот можна потврда имаме само за претставата на Исус Христос од *Вознесението Христово* која вообичаено се слика над олтарниот простор.

Од обете страни на апсидалната школка, насликана е композицијата *Благовештението* (Лука, I, 26-38) (сл. 2) со која се започнати празничните сцени кои течат во правец кон запад. Благовештението, е спуштено во

⁶ Ј. В. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 73-90; Ц. Грозданов, *Охридско сидно сликарство од XIV век*, Охрид 1980, 164-165; Г. Суботиќ, *Охридска сликарска школа од XV век*, Охрид 1980, 173-174.

Сл. 2. Богородица од Благовештението, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 2. Богородица из Благовести, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

Сл. 3. Богородица од Благовештението, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко, детал

Сл. 3. Богородица из Благовештението, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино, детал

средната зона, во висина на фризит од медаљони со светители. Тесниот подкуполен простор на зографот не му давал доволно простор за сцената Воснесението Христово па истата морал да ја рашири неводејќи сметка за нивелирањето на празничниот ред. Благовештението⁷ е вообичаено насликано со *архангелот Гаврил* (северно од апсидалната школка) и *Богородица* (јужно). Архангелот Гаврил насликан во син хитон и окер химатион во исечок кон Богородица ја благословува со десната рака. Фонот на позадината е исполнет со сликана архитектура. Богородица е насликана исправена пред масивен трон со наслон орнаментиран со токарени столбчиња. Во левата рака држи вретено со бела преѓа⁸ а во десната држи конец на кој виси вретеното и е поставена во знак на зачуденост од веста на небесниот гласник.

Она што треба да се потенцира во оваа сцена е отсуството на вообичаената претстава на светлосниот зрак со светиот Дух (гулабот) кој се спушта кон главата на Богородица. Наспроти оваа изнимка истакнат е *куполен храм* кој го претставува Божјото присуство, обоен во црвено и поставен над ореолот на Богородица, со што јасно се издвојува од монохромната кулисна архитектура. (сл. 3) Стоечката претстава на Богородица во Благовештението се смета дека преовладала во сидното

⁷ G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles*, Paris 1960², 67-92.

⁸ Протоевангелие на Јаков (XI, I)

Сл. 4. Раѓање Христово
и Сретение, јужен ѕид во
олтарот, црква Св. Ѓорѓи, с.
Црквино, Велешко

Сл. 4. Раѓање Христово
и Среќење, јужни ѕид у
олтароту, црква Св. Ѓорѓе, с.
Црквино

сликарство на XVII век кај линотопските зографи⁹ наспроти седечката варијанта на раскошен трон која била доминантна во уметноста на XIV век или пак рамноправното претставување на обете варијанти во XVI век.¹⁰

Низот од Великите празници отпочнат со Благовештението продолжува на јужната страна од олтарниот простор со композициите Раѓањето Христово и Сретението. *Раѓањето Христово*¹¹ (сл. 4) (Мт. 1:18-25, 2:1-11; Лука 2:1-20) е сочувано само во долната половина од сцената. Од неа може да се распознае долниот дел од централно поставената претстава на Богородица легната на постела во пештерата. Јосиф седнал на ридест предел лево од јаслите насликан во разговор со овчарот. Овчарот е претставен во типична фолклорна облека - бела кошула, пантолони, појас, наметнат со тешко бело овчо крзно и високи кафени обувки кој досегаат над колената. Во спротивниот долен агол е сцената со капењето на Младенецот. Гол до половина малиот Христос во кадичка го капат две жени облечени во долги фустани.

Жената, од десно, во црвен фустан и на која едниот раков и е завиен до лакот, алудира на епизодата за Саломината „осушена“ и потоа во чудо исцелена рака, раскажана во словенскиот превод на протоевангелието на Јаков.¹²

⁹ А. Турта, *Οι ναοί του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μηνά στο Μονοδενδρι*, Αθήνα 1991, 72.

¹⁰ На овој проблем се осврнала А. Серафимова со конкретни примери и литература, в. А. Серафимова, *Кучевшикиот манастир Свети Архангели*, Скопје 2005, 63.

¹¹ За литерарните извори на сцената – G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*, 124-132; Н. Покровский, *Евангелие въ памятникахъ иконографіи*, С-Петербургъ 1892, 48-98; за празникот на Христовото раѓање (25 декември) L. Mirković, *Heortologija ili istorijski razvitak i bogoslužjenje praznika pravoslavne istočne crkve*, Beograd 1961, 83-95.

¹² Саломе поради својот сомнеж и недоверба во невиноста на Марија, раката и се исушила. По усрдните молитви и советот на еден ангел да се допре до новороденчето раката и се исцелува - S. Novaković, *Apokrifno Protojevanđelje Jakovljevo*, Starine JAZU X (1878), 68-69 (gl. XVIII-XXI), посебно gl. XIX-XX. Во евангелието Псеудо Матеево

Сл. 5. Поглед кон јужниот ѕид во наосот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 5. Поглед на јужни ѕид у наосу, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

Следната сцена која кој е подвоена со инсталирањето на иконостасната преграда во 19 век е *Сретението* (сл. 4) (Лука 2:22-38). Сцената е сочувана само во левиот долен агол во која се идентификува поворка од три фигури во висина до колената. Првата фигура носи хитон и химатион додека другите две долги фустанели. Судејќи според облеката можеме да претпоставиме дека тоа се Јосиф, пророчицата Ана и Богородица со младенецот кој од левата страна пристапуваат кон Симеон. Овој асиметричен модел каде фигурата е издвоена наспроти другите актери во сцената е познат од палеологовскиот¹³ а посебно популарен во поствизантискиот период.¹⁴

Од сцената *Крштевање Христово*¹⁵ (сл. 5) сочувана е само масивниот постаментот во цинобер боја и стопалата на Христос. Плочата на која стои Христос поставена е во реката Јордан а под неа извираат змијолики суштества. Овој мотив произлезен од Псалмот (73, 13) е во насока истакнување на чинот на Крштевање и победата над темнината и злото.¹⁶

(XIII:3-4) двете жени се именуваат како Зеломија и Саломија - Покровский, *Евангелие*, 79-81; За примерот во Челопек и историскиот развој на овој мотив со релевантна литература види повеќе кај - S. Gabelić, *Rođenje Hristovo u Čelopeku*. Funkcionalno modifikovanje predložka freske, Патримониум.мк, 7-8, 2010, 223-224.

¹³ I. Sinkevic, *Changes in the composition of the Presentation of Christ in the temple in Palaeologan times*, Културно наследство 28-29 (2004), 33-37; H. Maquire, *The Iconography of Simeon with the Christ Child in the Byzantine Art*, DOP 34/35, Washington 1980/1981, 260-268.

¹⁴ В. Поповска-Коробар, *Нов поглед кон сликарството во Мрзеноревечката црква Свети Никола*, Патримониум.мк, Скопје 2011, 163.

¹⁵ Матеј III, 9-11; Марко I, 9-11; Лука III, 21-22; Јован I, 29-34.

¹⁶ П. Костовска, *Симболичкото значење на претставата на Христовото крштевање во црквата Свети Никола во Варош, кај Прилеп*, *Balkanoslavica* 26-27, Прилеп 1999-2000, 39-58; Истата, *Програмата на живописот на црквата Св. Никола во Варош*

Сл. 6. Вознесение, олтар,
црква Св. Ѓорѓи, с.
Црквино, Велешко

Сл. 6. Вознесење, олтар,
црква Св. Ѓорѓе, с.
Црквино

*Преображението Христово*¹⁷ (сл. 5) е последната сцена насликана на јужниот ѕид сочувана само во долниот десен агол. Од делумно сочуваната сцена сочуван е долниот дел од Божествената светлина во вид на мандорла од која се шират шилести светлосни зраци.¹⁸ Во карпестиот предел сочувана е стоечка фигура сочувана до рамената со што е оневозможена нејзината идентификација (најверојатно Мојсеј). На дното на сцената, во подножјето на карпите, насликани се два од трите апостоли кои биле сведоци на настанот. Во средината, со главата надолу е Јован, а во крајниот десен агол, Јаков паднат ничкум, со раката го покрива лицето заслепен од божествената светлината на планината Тавор.¹⁹

На северниот ѕид не се сочувани празнични сцени, а циклусот продолжува на исток, во олтарот, со *Вознесението Христово* (сл. 6). Имено, за претставата на Вознесението Христово насликана во највисоката зона од источниот ѕид, во просторот од обете страни на олтарната школка сочувани се на северната страна мал дел од стопалата на апостолите додека на јужната страна се препознаваат четири апостолски фигури во поворка, облечени наизменично во црвени химатиони и сини хитони. Апостолите се сочувани до висина на рамењата со што е оневозможена нивната идентификација.

Над сцената на Успението на Богородица, во третиот регистар на западниот ѕид, како пандан на Вознесението насликано е *Слегувањето на Светиот Дух на апостолите* (сл. 7) (Дела апостолски 2:1-4). Во центарот на сцената, во триаголен простор насликана е персонификацијата на космосот како допојасна фигура на старец со круна на главата насловена *сти дџи* со обете раце држи платно со дванаесетте свиени свитоци. На косините од триаголникот²⁰ поставени се по шест седечки фигури на апостоли,

кај Прилеп и нејзината функција како гробна капела, ЗСУММ 3, Скопје 2001, 62-63.

¹⁷ Матеј 17:1-9; Марко 9:2-9; Лука 9:28-36.

¹⁸ В. Мако, *Геометријски облици нимбова и мандорли у средњовековној уметности Византије, Србије, Русије и Бугарске*, Зограф 21, Београд 1990, 54.

¹⁹ Г. Бабић, *Краљева црква у Студеници*, Београд 1987, 150-151

²⁰ Апостолите вообичаено биле седнати на подковичеста клупа во вид на екседра за разлика од нашиот триаглест пример - А. Грабар, *Иконографическая схема*

Сл. 7. Успение на Богородица и Симнување на Св. Дух, западен ѕид во наосот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 7. Успење Богородице и Силазак Св. Духа, западни ѕид у наосу, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

на орнаментиран трон со наслон. Апостолите се сочувани делумно до рамењата со што е оневозможена нивната целосна идентификација. Оваа тема вообичаено се слика над нишата во проскомидијата според програмата на олтарниот простор.²¹ Во Црквино е насликана на западниот ѕид исто како во манастирската црква во Ороец.²²

На западниот ѕид, по целата должина на втората зона насликано е *Успението на Богородица* **Успение Богородиц (сл. 7)**. Композицијата е целосно ориентиран кон Богородица која во средината е насликан одарот на кој е положена Богородица со прекрстени раце пред себе. Главата и лежи на црвено перниче и окер постела украсена со шрафирани линии. Над одарот со телот на мајка му, Христос **ΙC ΧC** издвоен во црвена мандорла придружуван од два ангели, во рацете ја држи персонификацијата на душата на Богородица во вид на бебе во пелени. Од обете страни на одарот приоѓаат поголема група меѓу кои во прв ред се апостолите. Петар со кадилница во рака е предводник на хорот светители кои приоѓа од северната страна. Јован Богослов е насликан покрај одарот видно потресен со десната рака поставена на челото. Овој гест на тага го следат и останатите апостоли кои приоѓаат. (сл. 7_1) Покрај нозете на Богородица наведнат е апостолот Павле а потоа следат апостоли и другите светители од десната страна. Четворица

Пятидесятници, СК 2, Прага 1928, 223-237.

²¹ М. Тимотијевиќ, *Идејни програм ѕидног сликарства у олтарском простору ман. Крушедола*, Саопштења XXVI, Београд 1994, 80.

²² М. М. Машник, *Манастир Ороец*, Скопје 2007, 44.

Сл. 7.1. Успение на Богородица, западен ѕид во наосот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко, детал

Сл. 7.1. Успење Богородице, западни ѕид у наосу, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино, детал

Сл. 8. Богородица со Христос, Причестувањето на апостолите и Службата на архијереите, олтарна апсида, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 8. Богородица са Христом, Причешће апостола и Служба архијереја, олтарна апсида, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

архијереи,²³ облечени во полиставриони, насликани се од обете страни на мандорлата со која е обасјан Христос. Позадината е решена со сликана архитектура по целата должина. Композицијата Успението на Богородица е решена доста сожето без некои вообичаени иконографски елементи како што е епизодата со ангелот кој му ги отсекол рацете на евреинот Еуфониј, потоа отсуството на шанданите пред олтарот на Богородица итн.

Во олтарниот простор, (сл. 8) во апсидалната ниша насликани се *Богородица со Христос, Причестувањето на апостолите и Литургиската служба на архијереите на Христос Агнец*.

Во конхата на апсидата, насликана е вообичаениот иконографски модел, претстава на допојасната *Богородица Знамение* ΜΗΡΘΥ со

²³ Според зографските прирачници на левата страна се сликаат св. Дионисиј Ареопагит и Јаков Ерусалимски, а на десната ефескиот епископ Тимотеј и Ерогеј Атински - М. Медић, *Стари сликарски приручници III*, 373; Ј. Мирковић, *нав. дело*, 49.

Сл. 9. Причестувањето на апостолите, олтарна апсида, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко, детал

Сл. 9. Причешће апостола, олтарна апсида, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино, детал

младенецот Христос $\text{I}\overline{\text{C}}\ \overline{\text{X}}\overline{\text{C}}$ во медаљон на градите²⁴ (пресликана во 19 век). Младенецот Христос држи затворен свиток а со десната рака благословува.

Во втората зона, под претставата на Богородица Оранта, насликано е *Причестувањето на апостолите* (сл. 9). Композицијата е решена со двојно прикажување на Христос, облечен во црвен хитон и син химатион, пред чесната трпеза додека по шест апостоли приоѓаат од обете страни. Христос ги причестува со вино и леб ($\text{I}\overline{\text{M}}\overline{\text{E}}\overline{\text{T}}\overline{\text{A}}\overline{\text{D}}\overline{\text{O}}\overline{\text{C}}\ \overline{\text{K}}\overline{\text{E}}\ \overline{\text{M}}\overline{\text{E}}\overline{\text{T}}\overline{\text{A}}\overline{\text{L}}\overline{\text{A}}\overline{\text{Z}}\overline{\text{I}}$).²⁵ Јужната поворка прима причесна од Христос кој држи путир во левата рака а со десната со лажиче принесува нафора на апостолите. Јужната поворка од апостоли поради несоодветниот простор претставени се само четворица додека останатите двајца се назираат со дел од своите ореоли во позадината. Северната поворка од апостоли приоѓа да ја прими причесната од Христос кој држи бокал во рацете. Поради малиот простор зографот насликал четири цели фигури од апостолите додека во средината сместен е портрет на петиот додека невообичаено позади него се назираат уште два ореоли што ја прави групата седум на број. На крајот од поворката е насликан Јуда кој ја свртел главата во гест на одбивање на причесната.²⁶ Во спомениците на подрачјето

²⁴ М. Татић-Ђурић, *Икона Богородице Знамења*, ЗЛУ 13, Нови Сад 1977, 3-23.

²⁵ $\text{M}\overline{\text{E}}\overline{\text{T}}\overline{\text{A}}\overline{\text{T}}\overline{\text{O}}\overline{\text{A}}\overline{\text{O}}\overline{\text{C}}\overline{\text{I}}\overline{\text{N}}\ \overline{\text{K}}\overline{\text{E}}\ \overline{\text{M}}\overline{\text{E}}\overline{\text{T}}\overline{\text{A}}\overline{\text{L}}\overline{\text{H}}\overline{\text{P}}\overline{\text{H}}\overline{\text{N}}$.

²⁶ Традицијата на прикажувањето на Јудино одбивање на причесната или напуштање на поворката е долга и со повеќе варијанти. За најстар пример на заминувањето на Јуда се смета кипарската црква Асину (1106) - A. Megaw, *Twelfth Century Frescoes in Cyprus*, Actes du XIIe Congrès des Études Byzantines III, Ochride 1961, Beograd 1964, 261-262, fig. 1; Овој образец се пренесува понатаму преку костурските споменици (црквата

на Македонија варијантата на вртење на грб или заминување од поворката на апостолите во причестувањето е најзастапена (Стрезовце, Св. Никола Ореовечки,²⁷ Св. Јован Богослов/Свети Никола - Манастир Слепче²⁸). За периодот од средината на XVI и XVII век, иконографската варијанта кога Јуда ја плука причесната се смета за типична карактеристика за зографските работилници од северозападна грција кои работеле и пошироко на Балканот - Поганово (1499), Пива (1604-1606), Стрезовце (1606), Ново Хопово (1608), Пустиња (1622), Тутин (1546/47).²⁹ За ретка и особена сцена се смета онаа во Кучевишкиот манастир Свети Архангели каде Јуда ја исфрла причесната во вид на млаз.³⁰ Во подоцнежниот период оваа сцена еволуирала и со појава на ѓаволот во сцената со Јуда.³¹

Во олтарната апсидата, во I зона, е композицијата *Службата на архијереите* во која се делумно сочувани само претставите на црковните отци со отворени свитоци со текст во рацете, додека Христос-жртва кој вообичаено се слика во средината на апсидата поради оштетувањата на овој дел од живописот е уништен. (сл. 8) Од северната страна приоѓаат светите архијереите св. Василиј Велики *спн василие*, Јован Златоуст *спн (iw)з...*, додека од јужната страна Атанасиј *спн аданасие* и Григориј Богослов *спн глиго(...)*.

Сл. 10. Јужен ѕид во олтарот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 10. Јужни ѕид у олтару, црква Св. Ѓорђе, с. Црквино

Свети Атанасиј Музаки, 1384/85 - S. Pelekanidis, M. Chatzidakis, *Kastoria*, Athens 1985, fig.5) во охридскиот сликарски круг во XIV и XV век (за црквата Св. Никола во Веви (1460) - Г. Суботић, *Охридска сликарска школа века*, Београд 1980, цр. 68)

²⁷ М. М. Машник, *Манастир Ореоец*, Скопје 2007, 54-55.

²⁸ С. Пејић, *Манастир Пустиња*, Београд 2002, 128, заб. 249.

²⁹ Основна литература за овој проблем со постара литература в.: Г. Суботић, *Српска уметност у XVI и XVII век*, Београд 195, 223; С. Пејић, *Манастир Пустиња*, 128. (за примерите во: Пива, Пустиња, Тутин).

³⁰ А. Серафимова, *Кучевишкиот манастир Свети Архангели*, 49.

³¹ За Москополе и Драча, в.: Љ. Стошић, *Мотив Јуде с ѓаволом у сцени, "Причешће апостола" живописа манастира Драче*, *Balkanica XXVII*, Београд 1996, 273-285; за трпезаријата во бигорски манастир, в.: Ј. Тричковска, *Тематиката на живописот на маишката трпезарија во манастирот Св. Јован Бигорски*, Манастир Свети Јован Бигорски, Скопје 1994, 148.

Сл. 11. Северен ѕид во олтарот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 11. Северни ѕид у олтару, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

Јужно од конхата, во I зона е Св. Роман спн роман, а на јужниот ѕид продолжува поворката од архијереи, облечени во полиставриони и омофори со отворени свитоци во рацете - св. Спиридон спн спиридон, св. Дионисиј спн диониси и св. Кирил спн ки(...). Над нив, зоната помеѓу стоечките фигури и праничниот циклус, започнува фризит на архијереи во три медаљони облечени истотака во полиставриони и омофори со крупни црни крстови на нив. Првиот архијереј е најверојатно св. Митрофан Константинополски спн митро(.), оној во средината е сигниран како св. Сава спн сава,³² додека третиот е поклопен со иконостасната преграда спн (.....). (сл. 10)

Во олтарниот простор, во нишата на проскомидијата, е насликан архиѓаконот Стефан спн архиѓакон со кадилница и храм во рацете. На северниот ѕид,

сцената *Визијата на Петар Александриски* (..)тр(..) але(..)џаприс(..)кь и во продолжение, над малата ниша, делумно сочуван приложнички запис. Во Визијата на Петар Александриски архијерејот е насликан во полиставрион и омофор со црни крупни крстови во моментот кога му обраќа на младиот Христос ЃС ХС.³³ Поради оштетувањата, во долната половина на сцената, не може да се утврди дали е насликан еретикот Арије во челуста на адското чудовиште, која е составен дел на оваа композиција. (сл. 11)

³² Г. Суботиќ, *Лик светог Саве у Кучевишту из вре спаљивања његових моштију*, in Свети Сава у српској историји и традицији, Зборник радова са меѓународног научног скупа, Београд 1998, 279-294; Ц. Грозданов, *Свети Симеон Немања и Свети Сава у сликарској тематици у Македонији (XIV-XVII)*, in Стефан Немања - свети Симеон Мироточиви. Историја и предање (Меѓународни научни скуп, 1996) Београд 2000, 335-336; А. Серафимова, *Кучевишкиот манастир Свети Архангели*, 109-110.

³³ Ц. Грозданов, *Визијата на Петар Александриски во живописот на Богородица Перивлепта (Св. Климент) во Охрид*, во: Студии за Охридскиот живопис, Скопје 1990, 102-107, со постара литература. За редовното сликање на оваа сцена во црквите од поствизантискиот период - С. Петковиќ, *Зидно сликарство на подружју Пеќке патријаршије (1557-1614)*, Нови Сад 1965, 73; М. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989, 288; А. Серафимова, *Кучевишкиот манастир Свети Архангели*, 47, заб. 26.

Сл. 12. Јужен ѕид во наосот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 12. Јужни ѕид у наосу, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

Приложничкиот натпис испишан во шест реда, насликан источно од *Визијата на Петар Александриски* е во голема мера оштетен:

спаси(.)ри (вска(.))
 пнри(.....)
 наве(.....)
 вре т(.....)
 онасо(.....)х
 тосоар(.....)осп/ е(.)

Во II зона продолжува фризот од три медаљони со фронтални бисти на архијереи, облечени во полиставриони, омофори со црни крстови, во гест на благослов со десната рака и затворени кодекси во другата. Поради оштетувањата нема можност за нивна идентификација.

На јужниот ѕид во наосот, (сл. 12) во зоната помеѓу празничните сцени и стоечките фигури на светители во најдолната зона од наосот, во продолжени од олтарниот простор, тече *фриз од медаљони со претстави на светители* почнувајќи од иконостаната преграда на јужниот ѕид извршувајќи до истата на северниот ѕид. На *јужниот ѕид* во наосот сочуван е фриз од пет медаљони со допојасни фигури на светители кои во едната рака држат маченички крстови додека другата е поставена со дланката отворена напред или пак во левата рака држат кутија со лекови во случајот со светите бесребреници. Облечени се во хитони и химатиони опточени со низи од бисери, појаси на половината и златни ореоли околу

Сл. 13. Архангел Михаил, западен ѕид во наосот црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 13. Арханѓео Михаил, западни ѕид у наосу, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

главата. Кружното поле на медаљонот е издвоено со тенка бела боја додека внатрешноста е еднобојна. Бојата на медаљоните наизменично се менува помеѓу црвена и сина.

Светителите во првите два медаљони, на јужниот ѕид први до иконостасната преграда, ориентирани се еден према друг, а според сигнатурата можат да се идентификуваат како *св. Теодор Тирон* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\rho\omicron\sigma$ и *Стратилат* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\sigma\tau\rho\alpha\tau\iota\lambda\alpha\tau$. Следат тројца бесребреници светите лекари *св. Кузман* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\kappa\upsilon\zeta\mu\alpha$, *св. Дамјан* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\delta\alpha\mu\iota\alpha\sigma$ и *св. Пантелејмон* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\pi\alpha\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\mu\omicron\upsilon\sigma$...

Кај медаљоните на северниот ѕид, поради појавата на соли и нечистотија предизвикано од продирање на атмосферска вода, довело до големи оштетувања на ликовите од што во оваа истражуваќа фаза не е можно да се изврши соодветна идентификација.

На јужниот ѕид, во најдолната зона на наосот, од исток кон запад, насликани се стоечки фигури на светите маченици. *Св. Никола* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\kappa\omicron\lambda\omicron$ е насликан до олтарната преграда во архиерејска одежда (црвен фелон и бел омофор декориран со крупни црни крстови) со кренати раце, со десната во знак на благослов додека во другата држи затворен кодекс. Следи *св. Атанасие* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\alpha\delta\alpha\sigma\iota\epsilon$ подеднакво престаен во архиерејска одежда како *св. Никола*. Помеѓу фигурите на св. Атанасие и св. Прокопије во висина на главите вметната е ниша со што светителот принудно е спуштен неприродно под неа и претставен допојасно. Судејќи според сочуваната сигнатура претставен е светиот воин *свети Меркуриј* $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\mu\epsilon\rho\kappa\upsilon\rho\iota$. Тој е насликан во воена опрема, во левата рака дека држи меч а во десната стрела што е негова специфична одлика во преставувањето. Останатите се престаени во маченички облека - туники со наметки опточени со бисери на рабовите. Во рацете држат затворен кодекс како св. Прокопије $\sigma\tau\iota\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\pi\iota\pi\rho\kappa\omicron$ -

Сл. 14. Северен ѕид во наосот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко

Сл. 14. Северни ѕид у наосу, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино

пи или пак маченички крст во случајот на св. Петка *сп̄а петка* и св. Недела (*сп̄и* и *неде(ла)*). *Света Петка* претставена како калуѓерка носи син хитон и темно кафен мафорион додека *Света Недела* е насликана со црвена наметка опточена со бисери, со бел превез и затворена круна на главата.

На *западниот ѕид*, во I зона, насликани се на јужната страна од влезот - *архангелот Михаил миџаил* (сл. 13) во заштитничка улога и психопомт,³⁴ а на северната - *Св. Константин и Елена*. Фронталната претстава на крилатиот архангелот Михаил е во полна воена облека со исукан меч во десната рака и сфера во другата. Од спротивната страна на вратата насликан е царскиот пар *Константин и Елена*. Обајцата со едната рака го држат голготскиот крст а со другата покажуваат кон него. Во поствизантискиот период ова иконографското решение за просторот околу влезот се смета за стандардно.

Во наосот на црквата, на *северниот ѕид*, (сл. 14) во I зона, од запад кон исток, насликани се фронтални стоечки фигури на свети војни и маченички крстови во рацете насликани во тунки и наметки во неизменични бои обработени со бисери - *св. Нестор сп̄и нестор*, *св. Георги сп̄и геџорѓе*, *св. Димитриј сп̄и димитрие*. На крајот, до иконостасната преграда, на вообичаеното место насликан е *Деисисот*.³⁵ Деисисот со

³⁴ С. Габелић, *Циклус арханџела у византијској уметности*, Београд 1991, 18-36

³⁵ Сликањето на Деисисот на северниот ѕид придружен со маченици - војни е традиција во монументално сликарство на охридската архиепископија од средината на XIV век па натаму. За развојот и еволуцијата на оваа сцена - Ц. Грозданов, *Христос Цар, Богородица царица, Небеските сили и светите војни во живописот од XIV и*

Сл. 15. Престолни икони од иконостасот, црква Св. Ѓорѓи, с. Црквино, Велешко, Крсте од Велес, 1819 г.

Сл. 15. Престоне иконе са иконостаса, црква Св. Ѓорѓе, с. Црквино, Крсте из Велеса, 1819 г.

централната претстава на *Исус Христос* облечен во хитон и химатион, е насликан како седи на орнаментриран престол со наслон. Тој со десната рака благословува додека во левата држи отворено евангелие со текст на црковнословенски јазик: *прѣм(...)/ дѣ(...)/ в(...)/ Богородица мир ѿв и Јован Крстител спн ѿв(...)* му приоѓаат во молитвен став на Христос од обете страни. Облечени се во хитон и химатион а Богородица во мафорион.

Иконостасот е конципиран во три ката. Првиот ред, со северен влез и царски двери централно поставени, го сочинуваат четирите престолни икони (сл. 15) (од север кон југ) иконата *Св. Ѓорѓи на коњ стѣий* : *ѳ : ѿ геѡргѣѡ* (рег.бр. ск 1201); Потоа *Богородица со Христос* *Ѣвръзъ мѣтръ вѣѣѡ, ис хс* (рег.бр. ск 1202); Следен е *Исус Христос Седржител ис хс всехъдержителъ* (рег.бр. ск 1204). Тој во десната рака држи отворена книга со текст: *Прѣдите ко/ мнѣ всѣ трх/ ждѡющѣса/ ѿ ѡвременѣнѣи/ ѿ, ѿѡзъ оупо/ коѡ вѣѣ. Возмите ѿго/ моѣ на сеѡе/ ѿ нахѡитѣса/ ѡ менѣ, ѡкѡ/ крѡтокъ ѣсмъ/ ѿсмирѣнъ срѡчѣмъ*. Крај десното раме запишана е годината 1819; На крајот е иконата на *Свети Јован Крстител* *Ѣвръзъ : стѡгѡ ѿѡѡна крѣтитѣле* (рег.бр. ск 1203). Свети Јован, кефалофор, во десната рака држи крст, а во левата патена со својата маченички отсечена глава и свитокот на кој пишува: *покатѣтѣсе/ приближи/ воѣѡ црѣтѡѡ/ ѣ невѣсноѡ; Царските двери* во горните две третини изработени се во флорална резба во која се вметнати бадемастите полиња за композицијата на *Благовештението*. Благовештението сместено во горната половина со архангелот Гаврил на северното крило и Богородица на јужното. *Архангелот Гаврил* е вообичаено насликан во исчекор кон Богородица во гест на благослов со едната рака а во другата држи цвет. *Богородица* е насликана исправена пред барокен трон без наслон со отворен кодекс пред себе. Во долниот дел од дверите, во четири посебни интерколумнии, по две на секое крило насликани се пророци со

XV век во Трескавец, Културно наследство XII-XIII (1988), 5-20; истиот, *Исус Христос Цар над царевима у живопису Охридске архиепископије од XV до XVII века*, Зограф 27 (2000), 151-150.

отворени свитоци со текст во рацете. Пророкот *Исаија* со свиток и *Соломон* со куполен храм и свиток (северно крило) и *Давид* со храм и свиток во рацете и *Еремија* со свиток во раката (јужно крило).

Вториот и третиот ред (поради ограничениот простор од 8 интерколумнии во еден ред) е комбинација помеѓу Деисисот со апостоли и Празничниот низ и други светители.³⁶ Деисисот со апостоли го сочинуваат централните икони со допојасни претстави на *Исус Христос* иис хс облечен во црвен хитон и син химатион, со десната рака благословува а во левата држи сфера. Лево од Христос е иконата на *Богородица* мр ѿх облечена во црвен мафорион а од другата страна крилатиот *свети Јован Крстител* стѣи ѿванѣ . Апостолите од деисисот облечени се во хитон и химатиони во наизменични бои, со десната рака благословуваат а во левата држат отворени свитоци или затворени кодекси. На главите имаат ореоли: *апостол Петар* ѿ: ап пѣтрѣ со свитокот на кој пишува $\text{пѣтрѣ/ ап лѣ/ иѣсѣ хр/ тов}$; *евангелист Јован* $\text{ѿ: ѣвѣ лиѣстѣ ѿванѣ}$; *евангелист Матеја* $\text{ѿ: ѣвѣ лиѣстѣ матѣа}$; *евангелист Марко* $\text{ѿ: ѣвѣ лиѣстѣ марко}$; *апостол Павел* стѣи ап павелѣ ;

Допојасна претстава на *Света Недела* стаа недела со превез и отворена круна на главата, црвена наметка и крст во раката. *Свети Никола* стѣи никола , *Свети Василиј* стѣи василіа и *Свети Атанасиј* стѣи: аѿанасіа во црвен фелон и омофор со црни крупни крстови, со десната рака благословуваат а во левата држат затворен кодекс; *Пророкот Илија* ѿ: проѿ иліа носи зелена наметка над овчото крзно. Во рацете држи отворен свиток со текст $\text{жѣвѣ/ гѣ дѣ/ бѣгѣ мо/ и: иіж/ ва дѣа/ ѣго}$;

Од празничниот фриз сочувани се иконите *Благовештението на Богородица* $\text{блговѣще пресвѣтіа вѣаѣ}$; *Рождество Христово* рождѣтво хрѣтѣво ; *Воскресение Христово* $\text{воскресеніе хрѣтѣво}$;

Зографот од XIX век кој ги изработил иконите за иконостасот во црквата и ја направил пресликата врз Богородица со Христос во конхата на апсидата и покрај тоа што неоставил свој потпис, според стилско-ликовни одлики може да се идентификува како зографот *Крсте од Велес*. Крсте од Велес е еден од најекспонираните зографи кои работеле во поширокиот Велешки регион³⁷ а негови потпишани дела се забележани во периодот

³⁶ Регистрирани икони се само бр.1201-1204 (од документација на Републички завод за заштита на споменици на културата); Останатите икони не знаме од која причина не биле забележани при документирањето. Денес иконите од иконостасот се разместени од страна на црковниот одбор така да неможе да се утврди нивната автентична концепција.

³⁷ Ѓ. Иванов, Български старини из Македонија, София 1931 (фототипско издание 1970), 76 - за икона Успение на Богородица од истоимената црква во Ваташа, која е потпишана од зографот Крсте од Велес во 1819 г.; С. Радојчиќ ја сторил првата забуна поистоветувајќи го Крсте од Велес со авторот на иконата св. Петар и Павле од 1818 г. од некогашниот Црковен музеј, потпишана од Крсте Поп Трајанович, што резултирало кај подоцнежните истражувачи понатаму да говорат за делата на двајцата зографи именувајќи ги со едно непостоечко име „Крсте Поп Трајанович од Велес“ - А. Василиев, Български възрожденски майстори, София 1961, 166-167 (погрешно го транскрибирал ктиторскиот натпис и годината на иконата од Црковниот музеј); К. Балабанов, Словенски просветители Кирил и Методиј во делата на македонските иконописци од 19 век, МАНУ, Симпозиум 1100 годишнината од смртта на Кирил Солунски, кн. 1, Ск. 1920; Истиот, Велешките зографи иконописци во 19 век, Титов Велес 1970, 7-8 и натаму; Истиот,

од 1815 до 1834 г.³⁸ И покрај досегашните опсежни сознанија за опусот на зографот *Крсте од Велес*, со датираните икони од иконостасот во храмот во Црквину од 1819 г., се надолнува уште една празнина во сèуште докрај недефинираното творештво на овој значаен зограф од Велешкиот регион.

Што се однесува до сликарството во црквата *Св. Ѓорѓи во селото Црквину* во овие прелиминирани истражувања може да се претпостави дека се работи за зографска тајфа со осредни сликарски познавања, наклонети кон шематизмот, графичко потенцирање на линијата без поголемо нијансирање на инкарнатот или одеждите. Легендите и натписите се на црквенословенски што првично упатува на некоја локална работилница а релативно скромниот зографски сликарски ракопис ги сместува во втората половина на 17 век. Сепак, црквата *Св. Ѓорѓи во селото Црквину* е помеѓу ретките споменици од поствизантискиот период сочувани во атарот на Велес и воедно даваат драгоцен придонес за следење на уметничките текови во повардарскиот регион.

Дарко Николовски
ПРЕЛИМИНАРНА КОНЗЕРВАТОРСКА ИСТРАЖИВАЊА НА ЦРКВИ
СВ. ЃОРЃЕ У СЕЛУ ЦРКВИНО КОД ВЕЛЕСА

Прелиминарна конзерваторска истражувања у цркви *Св. Ѓорѓе* у селу *Црквено* непосредно поред града *Велеса* открили су прва сазнања о овој досада непозатој цркви. Наиме, упитању је мала једнобродна црква из XVII века чије је зидно сликарство претрпело велика оштећења и делимична пресликавања у XIX веку.

О сликарству цркве *Св. Ѓорѓа* у селу *Црквено*, овим прелиминарним истражувањима, можемо да претпоставиме да је дело зографске тајфе осреднег сликарског знања, наклоњена ка шематизму, наглашеном цртежу вез већег нијансирања инкарната или одежде. Легенде и натписи су на црквенословенском језику што упућује на неку од локланих радионица, док релативно скроман зографски сликарски ракопис га ордељује у другу шполовину XVII века.

Ипак, црква *Св. Ѓорѓа* у селу *Црквено* је меѓу ретким споменицима из поствизантијског периода сачуван у атару *Велеса*, и уједно нуди драгоцен допринос за сагледавање уметничких токова у повардарском региону.

Цркве *Св. Ѓорѓа* у селу *Црквено* поседује иконостас конципиран на три спрата, дело зографа *Крсте* из *Велеса* израђен 1819. године. Ово је још један пример датираних икона зографа *Крсте*, чиме се попуњава хронолошка празнина у неговом плодном стваралаштву у области *Велеса*.

Постојана галерија на икони во црквата *Успение на Св. Богородица* во *Ново Село - Штип*, Народен музеј, Штип 1972, 27-28 (каталог); Истиот, и во второт издание на овој каталог во 1988 г.; А. Николовски, *Уметноста на XIX век во Македонија*, Културно Наследство IX (1982), Скопје 1984, 11; Дистинкцијата помеѓу овие два зографи во својот труд ја прави - В. Поповска-Коробар, *Зографите Крсте од Велес и Крсте Поп Трајанович*, МАНУ (Прилози, одделение за општествени науки, XXXIII 1, Скопје 2002, 87-114.

³⁸ Викторија Поповска-Коробар прави преглед на дотогашните сознанија за творештвото на зографот *Крсте од Велес* и дава свој прилог во разјаснување и објаснување на нови непознати дела на авторот - В. Поповска-Коробар, *Зографите Крсте од Велес и Крсте Поп Трајанович*, 90-95.